

Híradás Apáczai Csere János doktori értekezéséről

Ismeretes, hogy Apáczai, az utrecht-i egyetem hallgatója, Gisbertus Voetius kedvelt tanítványa nem a nevelő *alma materen*, hanem az újonnan alapított harderwijki egyetemen szerezte meg doktori fokozatát, mégpedig meglepő gyorsasággal. A friss *universitas* első teológiai doktora volt, 1651. április 26-án díszes külsőségek között fel is avatták. Értekezését *De primi hominis apostasia* címen az első emberpár bukásáról írta.¹ A kinyomtatott mű (RMK III. 1773) egyetlen hazai példányban maradt ránk a sárospataki kollégium könyvtárának *Collectio Dioszegiana* című kolligátumában, ez azonban a második világháborúban eltűnt vagy elpusztult. Így Apáczai disszertációjáról mindössze annyit tudunk, amennyit Gyalui Farkas szűkszavú és hiányos ismertetése elárult, tehát csak a címet, az ajánlást és a mű hármas tagolásának tényét.²

Remélhető volt természetesen, hogy a 20 lapos nyomtatvány Hollandia könyvtáraiban valahol felbukkan. Az első lépés megtételének érdeme Forró Imre kenderesi nyug. református lelkészé, aki az 1970-es évek elején Franekerben kutatott, és felhívta a disszertáció jelentőségére dr. S. van der Woude amszterdami professzor figyelmét. A hollandiai szakember azt állapította meg, hogy a sors különös szeszélye folytán a nagy könyvtárak példányai a második világháború során náluk is veszendőbe mentek vagy lappanganak, a reményt azonban nem adta fel, s angliai kutatásba fogott. A cambridge-i egyetem könyvtárának egyik kolligátumában meg is találta Csere Jánosunk sokáig keresett értekezését. A felfedezés tehát S. van der Woude érdeme.³ Az Országos Széchényi Könyvtár azonnal fényképmásolatot készíttetett a becses műről több példányban, s ezek egyike a debreceni egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének birtokában van.

Legelőször azt kell megállapítanunk, hogy Gyalui Farkas (és a Régi Magyar Könyvtár III.) címléírása pontos, dolgozata 33. lapján a címlapnak a szedéstükör szerint készült szabatos másolatát is adja. A disszertáció időpontja tekintetében vitázik Szinyei Gerzson adatával,⁴ minthogy a pataki példányon az április 22-i dátum második számjegye át van húzva. Ennek alapján Szinyei a disszertáció előadásának időpontját április 21-ére tette. Megállapíthatjuk, hogy Szinyeinek van igaza, mert a cambridge-i példányon ugyanez a javítás szerepel, a második szám áthúzása csakugyan 21-ét jelent, és a legnagyobb valószínűség szerint Apáczai kezétől származik. Pontos Gyaluinál a belső címlap ajánlása is, eltekintve attól a hibától, hogy Apáczai latin disztichonját nem jó sorrendben közli, és a vers előtt szereplő „Johannes Tsere Apáczai Transylv.” aláírást kihagyja. A vers tehát nem úgy olvasandó, ahogyan — Gyalui nyomán — magam is közöltem említett monográfiám 135. lapján, hanem az alábbi módon:

*Musarum Patres nova suscipe tu quoque Mater
Πρωτότοξον tua quem Filia prima parit.*

Látnivaló, hogy az eredetiben nem szerepel a *tibi*, amelyet Gyalui torzult alakban *ticanak* szedetett. Az a benyomásom, hogy Gyalui Farkas a sárospataki példányt nem is látta, csak Rácz Kálmán tudósítása alapján dolgozott, amint arra dolgozata 32. lapjának 3. jegyzetében maga is hivatkozott. A vers magyarzatához csak annyit, hogy a *Patres* az egyetem kurátorait jelenti, a *Mater* az egyetem, a *Filia prima* a teológiai kar, az elsőszülött (*πρωτότοκος*) pedig maga a disszertáció. Nagyjából helyesen tárgyalja Gyalui a disszertáció beosztását is, noha korántsem kielégítő

módon, minthogy az eredeti szöveget nem olvasta végig, s pusztán a teológus Rácz Kálmán felvilágosításaira hagyatkozott.

A doktori értekezés bonyolult gondolatmenetének feltárását elvégeztem, munkám eredménye az Akadémiai Kiadónak benyújtott tanulmánykötetemben lát majd napvilágot.

JEGYZETEK

- 1 Vö. Bán Imre: *Apáczai Csere János*, Bp. 1958, 134—137.
- 2 Gyalui Farkas: *Apáczai Csere János életrajzához és műveinek bibliográfiájához*, Kolozsvár, 1892, 32. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeumból.)
- 3 Forró Imrének Kenderesen 1972. február 10-én kelt, hozzám intézett levele, valamint az OSZK (Régi Magyar Nyomtatványok Tára) 1974. június 14-én kelt tájékoztatása (Soltész Zoltánné dr.). Ez utóbbi megjelöli a cambridge-i University Library lelőhelyi számát is: Class-Mark SYN 7. 58. 109. Az említetteknek szíves köszönetet mondok a tájékoztatásért.
- 4 Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező, VI. (1875), 179.

FÁBIÁN ERNŐ

Alkotó élet

A 17. századi alkotó értelmiség magatartását a kételkedés, vizsgálódás, kísérletezés, a megcsontosodott tekintély egyeduralmának elutasítása jellemezte. Csak az elfogadható, ami világosan és szabatosan megérthető. Ne a tudás kedvéért tanuljunk, írta Bacon, hanem azért, hogy értelmesen cselekedhessünk. Az arisztotelészi szemlélődő magatartás hitelét veszítette. Ebből a kételkedő, cselekvő magatartásból érthető meg Apáczai élete és elméleti munkássága.

Apáczai „ideaember” volt, akinek egész életét átvilágította a valóságot részeire szedő karteziánus gondolkodás és a puritán etika eszmeisége. Megpróbáltatásaiban is karteziánus gondolkodó és etikus puritán maradt, kétségbe vonta az egyház, a fejedelmek kizárólagos ítélkezési jogát eszmék és mozgalmak felett. A tekintély ideológiájával az egyéniség önálló gondolkodását, véleményalkotási szabadságát állította szembe.

A nyugati cselekvő magatartás, racionális gondolkodás és társadalmi változások Apáczait a hazai társadalmi állapotok kritikájára és a fejlődés trendvonalával egybeeső reformok kidolgozására készítették. E sorok írójának meggyőződése szerint Apáczai életművének legértékesebb részét kritikája és reformeszméi képezik. Nem egyszerű terjesztője vagy szubjektív befogadója volt a nyugati modellnek, a hazai valóságot, életet akarta megváltoztatni.

Apáczainak az ismeretelméleti kételkedés módszeres útmutatást adott a látszatigazságokon túl a „clare et distincte” igazságok felismerésére. Amíg a kortárs természetfilozófusok — közöttük is elsősorban Descartes — a valóságban való kételkedést a természetre alkalmazták, Apáczai a társadalmi jelenségek és folyamatok megismerésére is kiterjesztette. A tartalmas társadalomkritika kételkedéssel kezdődik: előbb kétségbe kell vonni a meglévőt, hogy módszeresen meg lehessen kérdőjelezni létezésének ésszerűségét. Apáczai tudatosan közeledett a társadalmi valóság jelenségvilágának megértése és kétségbevonása felé. Tudatossága Descartes filozófiájától nyerte fényét.

Bacon és Descartes előtt Montaigne „se égen, se földön jobb anyagot nem lelve” önmagát kutatta, a filozófiák szembeállításával érvelt az ismeretek viszonylagossága mellett. Descartes-nál a tudás nem annyira csálhatatlan, hogy ne kételkednék magában a tudásban is. A kételyek azokhoz a látomásokhoz hasonlóak, „amelyek éjnek